

František Kutnar, Jaroslav Marek, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*,

Praha 2009, NLN – Nakladatelství lidové noviny, 1088 s., ISBN 978-80-7106-402-2

Jestliže si evropští historici stěžují, že dějiny dějepisectví jsou ze všech historických disciplín nejméně institucionalizovanou disciplínou,¹ pak o českém prostředí to platí dvojnásob. A důvodem není jen obecné zjištění, „že historiografie představuje ve své většině celek, který je svou lhostejností k teoretickým otázkám, především otázkám poznání a hodnocení velmi málo diferencován“, jak konstatoval ve své práci o historismu historik Jaroslav Marek,² případně ve srovnání s většinou zemí přece jen menší a méně diferencovaná komunita historiků, ale je to také specificky české nepochopení noetické síly historických teorií a hypotéz.

Z širších a soustavnějších, za pouhé příležitostné medailony osobností historiků jdoucích zachycení vývoje domácí historiografické produkce lze připomenout vlastně jen více než sto let starý přehled Josefa Pekaře *Dějepisectví (1848–1898)* z roku 1898, do 30. let dovedené popisné líčení Josefa Prokeše *Dějepisectví*, vyšlé v *Československé vlastivědě* (sv. 10) z roku 1931, dále *Dějepisectví. Jeho vývoj v oblasti vzdělanosti západní ve středověku a době nové* (1933) Josefa Šusty a ne příliš zdařilý pokus Josefa Hanzala *Cesty české historiografie 1945–1989* (1999), „zajímavý“ – jak poznamenal recenzent Zdeněk Vašíček – „spíše tím, co v něm není, než tím, co v něm je“, který však vyšel až po druhém vydání zde recenzovaného třetího vydání *Přehledných dějin českého a slovenského písemnictví*. Jinak se u nás příliš syntetizující energie dějinám národního dějepisectví nevěnovalo a jeho kritické reflexi už vůbec ne.³

1 Srov. CHRISTIAN SIMON, *Historiographie*, Stuttgart 1996, s. 9.

2 JAROSLAV MAREK, *O historismu a dějepisectví*, Praha, 1992, s. 78.

3 Výjimkami z tohoto stavu teoretické nezaujatosti, stojící ve stínu sice důležité, ale dodnes nekriticky přijímané stati Jaroslava Golla *Dějiny a dějepis* z let 1888/1889, které potvrzují pravidlo, byli Jan Slavík (zejména jeho dodnes podnětná, „prekonstruktivistická“ studie *Dějiny a přítomnost* z počátku 30. let), možná překvapivě Josef Pekař, donucený k teoretičtějším úvahám svou pozicí ve sporu o smysl českých dějin, později František Graus, Jaroslav Marek, Jaroslav Kudrna, Josef Válka, Miro-

Důvodů je více: vedle pochopitelného důrazu na materiálové bádání, kompenzačně protipostavené různým politikám s dějinami, a odtud plynoucímu zaměňování historické teorie s ideologií, je to zřejmě silná zaměřenost na nacionální dějepisectví. Časté zaměňování historických metodik s teorií oboru pak paradoxně vede k ideologicky působící konstrukci „historického pozitivismu“ jako trvalé formy moderního českého dějepisectví.

S nezájmem o teorii a seberefexi pak také souvisí prvoplánová představa dějepisectví jako kontinuálního, lineárně vpřed postupujícího a stále se prohlubujícího průniku do historické látky, který z hloubi pramenů na povrch vynáší jednoznačné a nezpochybnitelné historické pravdy, nezávislé na době, na hlediscích a na teoriích.

V souvislosti s takovýmto zjednodušujícím chápáním historické práce je možné si klást přinejmenším tři obecnější otázky, na které by bylo vhodné reagovat. První se týká nebezpečí vzniku intelektuálního dogmatismu, který, jak věděl už Immanuel Kant, se objevuje všude tam, kde se poznání není ochotno zabývat svými vlastními předpoklady, povahou svých pojmů a platností svých postupů. Proti tomu se naopak často zdůrazňovalo, že „k pravdě patří cesta, po které se k ní dospělo“ (G. W. F. Hegel), což mělo mimo jiné oslabit univerzalistické a unitarizující nároky historického poznání a principiálně otevřít nutnost vědecké diskuse.

Odtud se pak může odvíjet otázka, jakou roli v historickém poznání vlastně hrají hypotézy a teorie a jakým způsobem může být zajištěn transparentní přechod od nacházení nových fakt a jejich pramenné kritiky k historickému výkladu a k hlubšímu porozumění jedněm a těmže událostem. Teorie samozřejmě nejsou jen cílem poznání, ale také jeho předpokladem a prostředkem. S ohledem na nově zjištěná fakta a možnosti jejich odlišného výkladu bývají teorie opravovány, opouštěny a nahrazovány teoriemi novými a „obsažnějšími“, přesnějšími a hlubšími. To patří k jejich pragmatickým výhodám v badatelských procesech, ale zároveň k jejich světonázorovým nevýhodám. Na rozdíl od pouhých obrazů

slav Hroch, Otto Urban, Bedřich Loewenstein a Dušan Třeštík, který tuto situaci na konci 90. let dokonce charakterizoval jako „panství archivářů“. Úvahy o teoretických předpokladech historické práce a její metahistorické reflexe jsou vůbec ve starší i střední generaci historiků stále považovány jen za osobní ornament na solidním zprostředkování historických dat a základních souvislostí. Příznačnou pro tuto situaci je ironická poznámka jednoho z vůdčích postav dnes dominující generace historiků, že naši „metodicky vyspělí kolegové se (...) svým pozitivistickým předchůdcům vysmívají, v tichosti ale z jejich monografií čerpají“.

skutečnosti, resp. od obrazů dějin, které vznikají v různých kulturních, politických, etnických a sociálních prostředích, a také na rozdíl od politických doktrín, teorie totiž nemohou fungovat kulturně a politicky stabilizujícím způsobem. Jsou naopak živlem změny a samy o sobě nejsou s to institucionalizovat ani budoucnost, ani minulost; skutečnost je pro ně naopak principiálně otevřená, a to obojím směrem.

A konečně, což s touto pluralistickou situací moderních historických a sociálních věd rovněž souvisí, jde o to, jak zabránit, aby se badatelský (tematický a metodologický) pluralismus neproměňoval v kulturní relativismus, který může historiografii jako celek diskreditovat.

Dějiny historiografie jistě nejsou „královskou cestou“ pro řešení těchto a podobných problémů. V každém případě se ale už samotnou svou povahou, tím, že mohou nabídnout poučení o odlišném zakončení i perspektivách historické práce, o různých způsobech identifikace problémů, o různých verzích jejich řešení a také o možných bariérách jejich akceptování, se nutně staví proti každému teoreticko-dogmatickému a ideologicko-legitimizačnímu ustrnutí.

Řadu podobných úvah nebo dokonce námitek proti dominujícímu, avšak obsahově zestárlému pozitivistickému konceptu lze směřovat také na *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví* Františka Kutnara a Jaroslava Marka, jejichž už třetí vydání připravilo nakladatelství NLN;⁴ a to tím více, že oba autoři se v jiných svých pracích pokoušeli o etablování dějepiscetví spíše strukturalistického. V případě Františka Kutnara stačí nahlédnout do dodnes zajímavé úvodní kapitoly jeho knihy *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu* (1948), kde její autor programově navazoval na domácí podněty, přicházející z okruhu Pražského lingvistického kroužku (zejména od Jana Mukařovského), případně z J. L. Fischerovy *Skladebné filosofie*, která systematicky rozvíjela Fischerovu starší strukturálně funkcionální interpretaci Augusta Comta. Obě intence, Mukařovského a Fischera, Kutnar propojoval například v konceptu tzv. „skladebného historického faktu“. Jím se mělo poukazovat na specifickou vrstevnatost a hierarchii

4 Třetí vydání knihy je celkově delší o dvaadvacet stran, především o biografický doslov budějovického historika Bohumila Jirouška *Dějiny českého dějepiscetví na počátku 21. století*, opatřený seznamem sekundární literatury k teorii dějepiscetví i k jeho konkrétnímu průběhu za zhruba posledních patnáct let. Připojen je rovněž redakční dovětek Jana Urbana. Ku prospěchu věci byly doplněny či zaměněny některé ilustrační snímky. Ve srovnání s druhým vydáním, připraveným a opraveným Jaroslavem Markem v roce 1997, se na samotném textu knihy nic nezměnilo. Některé námítky a otázky bylo ale možné formulovat už tehdy. Třetí vydání se tak bohužel proměňuje více v dokument doby než v opravdu moderní a bez výhrad použitelnou vysokoškolskou příručku.

historických fenoménů a také na setrvačnost určitých vývojových tendencí a na stabilitu kulturně sociálních a ideových konstelací, nebo, jak to Kutnar formuloval: „každý dějinný zjev [a můžeme dodat, také každé jeho zkoumání historikem] je vázán na místo, čas, společenskou skladbu a na jedince, neboť se udál někde a někdy a byl stvořen někým“, čehož důsledkem je „propojení hlediska dobového a prostorového“ s hlediskem „společenské a duchovní skladby“.

Pro Jaroslava Marka je vstřícnost strukturalistickým metodologiím zřetelná přinejmenším od poloviny 60. let a jeho kritiky historického pozitivismu a historismu patří k tomu nejpřesvědčivějšímu, co u nás bylo o těchto noetických a světonázorových pozicích napsáno.

Je proto dost obtížné pochopit zavedení a neanalytické používání konceptu „pozitivistického dějepiscetví“ v názvu posledních tří kapitol recenzované knihy (*Počátky pozitivistického dějepiscetví v době kritického a sociálního realismu; Pozitivistické dějepiscetví v prvních desetiletích 20. století; Pozitivistické dějepiscetví mezi dvěma válkami*), což ve všech vydáních knihy představuje dvě třetiny jejich rozsahu. Celý vývoj moderního českého dějepiscetví od 80. let 19. století, vlastně až do vypuknutí druhé světové války, resp. v prvním vydání knihy až do roku 1948, se tak jednostranně zjednodušil a věcně zproblematizoval. Jako by po celou dobu šlo pouze o vývoj a vnitřní posuny určitého způsobu dějepisné práce, sice možná reagujícího na vnější podněty, ale jinak vnitřně stabilního, neproblematického a produktivního, a především jako způsob dominující. Otázka, zda je to možné, a také proč tomu tak bylo (pokud vůbec), zůstala stranou podobně, jako třeba důvody zvýšené pozornosti meziválečné produkce na problematiku husitství (Pekař, Krofta, Slavík, Chalupný) a rozdíly akcentů při jejím zpracování.

Teoreticko-metodologické předpoklady domácího historického bádání se tak zároveň beze všeho redukovaly na pouhé metodické standardy zpracování historické látky a metodiky byly povýšeny na obecnou metodologii. Pro studenty historiografie a pro ostatní zájemce tak kniha vlastně napomáhá intelektuálně zpevňovat předsudky o standardech vědeckosti historiografie, a sice takové, které jsou nejen provinciální, ale také dost zestárlé, a pro které jsou snaha o hledání souvislostí, komparativní přístupy a teoretické vysvětlování vnímány spíše jako ornament než jako cíl historikovy práce. Opakované tvrzení současného historika, že naši „metodologicky vyspělí kolegové se svým pozitivistickým předchůdcům vysmívají, v tichosti ale z jejich monografií vydatně čerpají“, se dá totiž také přeměřovat, zda to není z důvodů neschopnosti vysvětlit a dát do souvislostí, na co se vlastně v oněch monografiích přišlo, a z potřeby jejich zjištění nějak interpretovat.

K tomu přistupuje nejistota, co se má tedy oním proklamovaným českým historickým pozitivismem vlastně rozumět, případně do jaké míry byl skuteč-

ným pozitivismem? Nezmyslil se Masaryk, když asi jako první tímto označením nepřilíh štastně a nepřilíh analyticky, poprvé v době diskusí o smyslu českých dějin před první světovou válkou, počastoval Josefa Pekaře, nepochybně více inspirovaného protipozitivistickou „filozofii života“ Wilhelma Diltheye, a spolu s ním i další příslušníky Gollovy školy?! A jestliže by tomu tak opravdu bylo, o jaký typ pozitivismu se jedná?! Pokus o problematické zapracování tohoto konceptu do historiografické teorie v *Úvodu do studia dějepisu* u Ernsta Bernheima, jehož opožděný český překlad vyšel v Leichterově nakladatelství v roce 1931, už jen napomohl ideově stabilizovat určité spontánně vzniklé předsudky. Asi ne o původní „comtovský“, případně „lamprechtovský“, protože inspirace v přírodovědných metodologiích a hledání univerzálních charakteristik historického procesu, tak důležité pro oba jmenované, tento český pozitivizmus zajímalo jen velmi málo. Nebylo by přesnější Jaroslava Golla, Josefa Pekaře, Josefa Šustu a některé další spojovat spíše s německým historismem, resp. s jeho konzervativní, historicky-realistickou verzí, kritickou k sociologii i k pouhým politickým dějinám, a stavět je do blízkosti takových historiků, jako byli Georg von Bellow či Felix Rachfahl? Například Gollovo či Pekařovo zdůrazňování významu „kolektivních historických útvarů“, jakými pro ně byli například rakouské mocnářství, postavení a funkce zemské šlechty či instituce katolické církve apod., a obrana před jejich údajně neuváženým oslabováním, či dokonce revolučním odstraňováním, se u obou opíralo o představu svébytné „plodnosti historického života“, což je poukaz na opravdu zvláštní sílu dějin, jejíž působení není beze všeho vyvoditelné z „pozitivně daných“ historických fakt. A totéž vlastně ještě více platí o Pekařově periodizaci českých dějin na základě konstrukce různých duchovních epoch (doba románská, gotická, barokní atd.) a ve výkladu jim odpovídajících mentalit. Mimo jiné také proto by bylo třeba dále diferencovat lamprechtovský koncept tzv. „kolektivistického dějepisectví“, s nímž pracoval jen Pekař, který Kutnar s Markem v této souvislosti používají a který podle nich s Gollem a Pekařem spojuje také Nejedlého iniciativy z 20. let. Jen na okraj řečeno: Nejedlého troufalé tvrzení z této doby o „konci“ liberálního, tzn. objektivistického, ba přímo „pozitivistického“ dějepisectví a o nástupu dějepisectví národně a sociálně „angažovaného“, je z podobných intencí vyložitelný jen velmi obtížně.

Při četbě všech „pozitivistických“ kapitol Kutnarovy a Markovy knihy se opakovaně klade otázka, proč autoři při výkladu pozitivistického dějepisectví a jeho vývoje nevyužili kritiky, které Jaroslav Marek rozvíjel ve své knize o historismu: „Pozitivismus v tradičním a ještě i dnešním pojetí“ – podle něho „znamená málo více než korektní práci s prameny. Jeho cílem je vypreparování co největšího počtu faktů, poznatků o jednotlivých událostech a skutečnostech. Znamená regis-

traci jejich jevové stránky, tak, jak je možné ji rekonstruovat ze zmínek pramenů. Je popisem a vyprávěním faktů, které jsme nazvali empirickými a evidentními. Pozitivistická historiografie (...) ztotožňovala vědeckost historikova postupu s jeho naprostou zdrženlivostí k hledání souvislostí mezi fakty.⁵ Je to opravdu ten pozitivismus, jímž lze periodizovat vývoj moderního českého dějepiscetví?! A jsou podobné znaky opravdu charakteristické pro všechny historické práce z období od konce 19. století do 40. let století následujícího, anebo se jedná o periodizační bezradnost, navíc napomáhající v knize koncipované jako vysokoškolská příručka ideologicky stabilizovat zřetelný předsudek. Také by se to mohlo formulovat tak, že v případě obou autorů pravice nevěděla, co dělá levice.

Označení metodologické pozice Gollovy školy zvláště, a české historiografie od konce 19. století do rozpadu republiky v roce 1938 vůbec za „pozitivismus“ se ale bohužel ujalo a navíc vytvořilo zvláštní *epistémé* většiny pozdějších historiografických reflexí, onen zvláštní, nesnadno uchopitelný a u Foucalta dost „temný řád“, který tvoří ideové pozadí všech intelektuálních aktivit, pokud v příslušném období není přímo obsahovou podmínkou a formálním způsobem myšlenkové konstrukce tzv. historických faktů, jejich vnímání, výběru a hodnocení, a zdůrazňování metody nad výkladem. Tak se ale mohou oslabovat nebo přímo ztrácet některé důležité diference metod a metodologií a také možnost porozumění zvláštním iniciativám (třeba Zírta a také Nejedlého, Hanuše, Mendla, Slavíka či Dvorníka, a konec konců i tzv. „historické skupiny“ a dalších), a také povaze argumentů protigollovské (T. G. Masaryk, F. M. Bartoš, Jan Slavík, Karel Kupka a další), teoreticko-metodologické fronty. Nejsou ukazovány a vysvětlovány z jejich vlastních vnitřních teoreticko metodologických inspirací, ale jen jako reakce na onen nediferencovaně pojatý a dominantní „positivismus“, případně jako jeho kritika, nedostatečně legitimovaná vlastními badatelskými výsledky a pouze narušující vykonanou objektivní práci opřenou o prameny. Jde o argumentační figuru, s níž se můžeme setkat dodnes.

A nemělo by se také více zohledňovat a analyticky rozvíjet diferencující zjištění F. X. Šaldy z konce 20. let o dvojí podobě českého dějepiscetví, původně zformulované v souvislostech sporu o smysl českých dějin? Šalda tehdy proti sobě postavil dvě obecnější pozice českých dějepisců.⁶ Na jedné straně podle

5 J. MAREK, *O historismu a dějepiscetví*, s. 128.

6 K tomu srov. jeho přednášku *Dvojí dějepiscetví* pro cyklus Masarykovy dělnické akademie *O smyslu českých dějin*, Šaldův zápisník 1/1928–1929, s. 54–63, 90–103.

něho působil tábor spíše „katolicko-konzervativní“ (počínající Václavem Vladivojem Tomkem a Antonínem Gindelym přes Jaroslava Golla, Josefa Pekaře, Josefa Hanuše a Josefa Šustu a konče Zdeňkem Kalistou a Bohdanem Chudobou), v němž se zdůrazňovala doba sv. Václava, kulturní rozkvet v době Karla IV. a zejména doba barokní. Přesvědčivou literární reprezentací této pozice je román *Bloudění* Jaroslava Durycha.

Proti tomu se – a jak se zdá i silněji – prosazoval proud „evangelicko-demokratický“ (František Palacký, T. G. Masaryk, Emanuel Rádl, Jaroslav Werstadt, F. M. Bartoš, Kamil Krofta, Karel Stloukal, Jan Slavík, Otakar Odložilík a později třeba Mirko Novák a Božena Komárková). Vzdor některým výhradám a se silnou ideologizací výkladu na tuto perspektivu výkladu do značné míry navazovali „marxističtí pokrokáři“ (Zdeněk Nejedlý, Jaroslav Charvát, Václav Husa, Josef Macek, Robert Kalivoda a další). Ti ale demokratickou ideu nahrazovali požadavky sociální spravedlnosti a – v návaznosti na Palackého a vlastně i na Masaryka – dost jednostranně vyzvedali zejména dobu husitskou a obrozenskou. Světonázorovým pendantem k Durychovi se zde stalo *Temno* Aloise Jiráka.

V době svého prvního vydání v letech 1973 a 1977 (s vročením 1978) byla ale původně dvousvazková (a už roku 1972 ministerstvem školství jako vysokoškolská učebnice schválená) publikace mimořádnou událostí. Jako její autor mohl být z politických důvodů uveden pouze už penzionovaný František Kutnar. Jeho spoluautor Jaroslav Marek, který se pak ujal úprav druhého vydání (jeho text kopíruje i zde posuzované vydání třetí), mohl být tehdy jen zmíněn v krátkém poděkování na závěr druhého svazku mezi dalšími. Právě proto by ale bylo důležité uvést, za které pasáže knihy je každý z nich odpovědný.

Nejen pro „normalizaci“ nepřijatelní autoři knihy, nejen jejich snaha o nezaujatost, věcnost a úplnost a připomínání tehdy zapovídaných jmen, knižních titulů a témat, ale nepochybně také onen shora zmiňovaný širší ohlas ve veřejnosti připoutal pozornost tehdejších ideologických kontrolorů a vyvolal snahy o její potlačení, a to přes ochotu autorů k formulačním a obsahovým ústupkům a k doplňování textu o některé požadované fráze a hodnotící klišé, především o dodatečné zpracování zvláštní (IX.) kapitoly na téma *Počátky českého marxistického dějepisectví*. V sedmdesátých letech to vše mělo sloužit jako *captatio benevolentiae* politickým koryfejům tehdejší historické obce. Nutnost zařazení kapitoly o marxismu do předtím již hotového celku ukazuje nejen tehdejší schvalovací praktiky, ale mimo jiné také vysvětluje rozpory ve shora uvedených datech prvního vydání.

Zde musel jít autorský pohled na vývoj historiografie stranou. Dvacetičtyřstránková kapitola o světové a české marxistické historiografii možná zachránila

možnost vydání knihy, nikoli však nadlouho: ta byla záhy stažena z užívání, a dokonce vznikl pokus o její nahrazení „marxisticky věrnějším“ líčením.⁷

Druhé vydání *Přehledných dějin českého a slovenského dějepísectví* v NLN z roku 1997, jehož úpravy opakuje i vydání třetí, se od prvního lišilo návratem k původním formulacím a hodnocením obou jeho autorů, především ale vypuštěním oné dodatečně zpracované a na závěr knihy uměle vložené kapitoly o počátcích marxistické historiografie, o jejímž uchování jako historického dokladu v dalších vydáních je ale možné diskutovat. Nutno však podotknout, že její obsah nebyl materiálově úplný, vývojově přesný ani analyticky přesvědčivý.

Vypuštění této kapitoly Jaroslavem Markem ve druhém vydání je sice pochopitelné, zároveň je ale třeba konstatovat, že tím byly omezeny informace (jen některé byly převzaty do Markova *Doslovu po dvaceti letech*) o vznikající a nově se prosazující historiografické pozici, na konci 30. let u nás asi více inspirované „západním“ („revizionistickým“) než „východním“ (leninským) marxismem a mimo jiné zajímavým způsobem respektující vědecké dílo T. G. Masaryka.

S ohledem na proklamovaný záměr Kutnarových a Markových *Přehledných dějin českého a slovenského dějepísectví*, že mají sloužit jako vysokoškolská příručka, by jistě stálo za úvahu, zda by kniha v případném příštím vydání neměla být výrazněji přepracována ve směru zřetelnějšího pointování vývoje jednotlivých teoreticko-metodologických pozic a tematických shluků a také doplněna přinejmenším novým výkladem ustavujících se přístupů tzv. marxistických, a především výklady stavu československé historiografie do roku 1948, kdy stále ještě stála – ať aktivně, ať reaktivně – ve stínu předchozího vývoje. V pasážích do vypuknutí první světové války může svému účelu poměrně bezpečně sloužit i nadále.⁸

Miloš Havelka

7 K podrobnostem srov. například recenzi druhého vydání Kutnarovy a Markovy knihy z pera PETRA ČORNEJE, *Knihy, která odtáhla historickou obcí*, Literární noviny 1998, č. 35, 2. září, s. 1, 7.

8 Jádro této recenze tvoří text původního doslovu ke třetímu vydání knihy, který redakce musela na nátlak majitelů autorských práv ze svázané knihy odstranit.